

ПОСИЛАННЯ

1. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — Львів, 1990. — С. 226 — 227, 239.
2. Каманин І. Киевляне и Богдан Хмельницкий в их взаимных отношениях. // Киевская старина, — 1888. — № 7. — С. 74; Грушевський М. Історія України-Русі. — Т. VIII. — К., 1995. — С. 150.
3. Крип'якевич І.П. Історія України. — Львів, 1990. — С. 236.
4. Див.: Реєстр Війська Запорозького 1649 року. — К., 1995. — С.27-59, 291-311.
5. Самійло Величко. Літопис — Т. II. — К., 1991. — с.201, 233.
6. Крип'якевич І., Голубець М. Велика історія України. — Львів, 1935. — С. 654.
7. Див.: Дзира Я. Поема “Заступила чорна хмара та білу хмару” — В сім’ї вольній новій. Шевченківський збірник, 4 випуск. — К., 1988. — С. 157-174.
8. Див.: Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея. — К., 1997. — С.168
9. Лист П. Куліша від 20 жовтня 1843 р. // Листи до Т.Г.Шевченка: 1840-1860. — К., 1962. — С.21.
10. Див.: Українські народні думи та історичні пісні. — К., 1955. — С. 118, 120.
11. Див.: Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. — Львів, 1990. — С.253-284.
12. Гоголь Н.В. Полное собр. соч. в 14 тт. — М., 1952. — Т.9. — С. 83 — 84.
13. Шановний друже. Післямова Є.Шаблювського // Шевченко Т. Три літа: Автографи поезій 1843 — 1845 років. — К., 1966. — С. IX.
14. Див. Шевченко Т.Г. Кобзар. — СПб.: 1867. — С.87; Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 3 т. — К., 1949. — Т. I. — С.200.
15. Див.: Дзира Я.І. Тараса Шевченко і українські літописи XVII —XVIII ст. // Історичні погляди Т.Г.Шевченка. — К., 1964. — С.61-89; Повне зібрання творів Тараса Шевченка. // Коментар — М.Новицький. — К., 1929. — Т.3. — С. 692 — 693; Донцов Д. Де шукати наших історичних традицій. Львів, 1941. — С.81; Чижевський Д. Українська література. — Тернопіль, 1994. — С.363 — 364; Міяковський В. Нові сторінки в автобіографії В.Б.Антоновича. — К., 1924. — І.П. — С. 160.
16. Гермайзе О. Вступна стаття до драми М.Костомарова “Чернігівка”. — К., 1928. — С.69.
17. Чухліб Т. До питання про політичні стосунки між королем Яном III Собеським та гетьманами Правобережної України // Український історичний збірник: Наук. праці аспірантів та молодих вчених Інституту історії України НАНУ: Випуск перший. — К., 1997. — С.62.

18. Щурат В. Літературні начерки (Шевченко-Желіговський). — Львів, 1913.
19. Машинский С. Историческая повесть Гоголя. — М., 1940. — С.101-105.

Тарас Чухліб

НАКАЗНИЙ ГЕТЬМАН ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ГРИГОРІЙ ІВАНОВИЧ (ГРИШКО) ТА АНТИТУРЕЦЬКІ ПЛАНИ „СВЯЩЕННОЇ ЛІГИ“ У 1689–1692 рр.

Початок 80-х рр. XVII ст. відзначався занепадом всіх сфер державного, суспільно-політичного та економічного життя на Правобережній Україні. Внаслідок двох воєн з Річчю Посполитою (1667 — 1672, 1673 — 1676) та однією з Московською державою й Лівобережною Україною (1676 — 1681), Османська імперія здобула право на володіння більшою частиною правобережних земель України, що було закріплено в Журавненському 1676 р. та Бахчисарайському 1681 р. міждержавних договорах. На території Західного Поділля турецький султан Мехмед IV заснував Кам'янецький еялет на чолі із призначеним зі Стамбулу урядовцем - бейлербеєм. Ця османська провінція проіснувала з 1672 до 1699 року. Інша частина Правобережжя, в межах Київщини та Східного Поділля (т.зв. Правобережна Гетьманщина), була віддана Портою в управління українським гетьманам. Спочатку це був Ю. Хмельницький, що з 1676 до 1681 рр., після самозречення П.Дорошенка, очолював правобережне Військо Запорозьке у вигляді “Українського князівства”.¹ Згодом Правобережна Гетьманщина була віддана султаном в управління молдавському господарю Г.Дуці, який призначив тут від свого імені наказного гетьмана І.Драгинича (1681 — 1683). Після цього наданими повноваженнями від султана та кримського хана керувалися на Правобережжі гетьмани Т.Сулимка (1684 — 1685), Самченко (1685 — 1686), С.Ягорлицький (бл.1687 — 1695), І.Багатий (бл.1696 — 1699). Вони, захищені султанським

протекторатом та збройною підтримкою татар, намагалися використати традиційні для українців форми державного управління, але, зважаючи на постійні військові дії з боку Польщі та Лівобережної Гетьманщини, не могли утвердити тут повноцінні інститути своєї влади.

Великий вплив на внутрішньополітичні процеси у цьому регіоні мала у цей період Річ Посполита, яка не могла змиритися з втратою “діничних” Київського, Брацлавського та Подільського воєводств. Після перемоги польсько-австрійських сил над турками під Віднем (1683) король Ян III Собеський проводить ряд заходів щодо реанімації правобережного козацького устрою, який був знищений Польщею під час боротьби з П.Дорошенком у першій половині 70-х рр. XVII ст. Король призначає гетьманами Правобережної України С.Куницького (1683 – 1684), А.Могили (1684 – 1689), Г.Івановича (Гришка, 1689 – 1692), С.Івановича (Самуся, 1693 – 1699) і намагається підпорядкувати самовільну козацьку “реколонізацію” цих українських земель своєму контролю. Окрім того, зважаючи на утворення у 1684 р. антитурецької “Священної ліги” (до неї входили Польща, Австрія, Ватикан, Венеція, з 1686 р. – Росія), польський уряд потребував військової допомоги українського козацтва для боротьби з Османською імперією.

Зважаючи на різні причини, головною поміж яких є брак повноцінної документальної бази, українська історіографія майже обійшла увагою життя та діяльність наказного гетьмана Правобережної України від імені польського короля Григорія Івановича (в історичній літературі він більше відомий як Гришко). Він був призначений на цю посаду універсалом Яна III Собеського від 4 травня 1689 р. і здійснював керівництво правобережним Військом Запорозьким до своєї смерті влітку 1692 р. Окремі згадки, які стосуються біографії Гришка, зустрічаємо в працях вітчизняних істориків В.Антонюка, В.Волк-Карачевського, М.Андрусика, Б.Крупницького, Г.Сергієнка, Т.Чухліба.² Певні відомості про його життєдіяльність подають польські науковці Ч.Хованець, Т.Корзон, Я.Перденія, Я.Віммер, М.Вагнер.³ Опираючись на дослідження попередників та використовуючи новознайдені документи і матеріали в архіво-

сховищах Польщі, пропонуємо ознайомитися з мало-відомими сторінками діяльності цього козацького гетьмана.

Гришко був серед перших козацьких полковників, яким згідно спеціальної постанови вального сейму Речі Посполитої у лютому 1685 р. дозволялося здійснювати військово-політичну діяльність на теренах Правобережної України. Виконуючи положення вищого законодавчого органу польсько-литовської держави і керуючись “приповідним” листом гетьмана А.Могили, Гришко протягом кількох місяців набрав до військової служби близько 300 козаків, які того ж року були використані королівським урядом для витіснення з території Південно-Східної Європи турецько-татарських сил.

Першу документальну звітку про козацького полковника Гришка зустрічаємо у “Щоденнику...”⁴ коронного гетьмана Речі Посполитої Ст. Яблоновського, який відображав події походу польських та козацьких підрозділів до Буковини, Молдавії й Волощини протягом 1685 р. Під час виправи Гришко очолював піхотний козацький полк, який у складі об’єднаних польсько-українських сил пройшов з боями територією, захопленою турками і татарами. 29 вересня, переправившись через Прут союзницькі війська підійшли до села Боян. Тут ними був організований оборонний табір, який складався з 13-тисячного польського війська, 3-х тисяч українців і 2-х тисяч литовців⁵. Вранці, 1 жовтня, близько 30-тисяч татар і 12-тисячний корпус Солімана-Баші атакували правий фланг армії Ст.Яблоновського. Саме там розміщувалися козаки під керівництвом гетьмана А.Могили та полковників С.Палія й Гришка. Певний час витримуючи натиск переважаючих сил противника, козацькі полки після трьохгодинного бою почали відступати до центру. Їм на допомогу надійшло близько десятка литовських хоругв, після чого фронт знову вирівнявся. Мало того, відбивши ворожу атаку, українці перейшли у контрнаступ. Як свідчив очевидець тих подій – “Гришко полковник погнався за вал Боянський далеко пішо з кільканадцятьма козаками за татарами”⁶. Захопившись погонею, вони не помітили, що опинилися серед переважаючих сил противника, а тому п’ятеро козаків потрапили до полону, останні ж під

керівництвом Гришка відступили, скориставшись густими чагарниками, які знаходилися неподалік від місця сутички⁷.

На честь цього походу Ст.Яблонівським була складена поема під назвою "Pamiętne wprowadzenie wojska z ciesni Bukowinskiej...", яка у друкованому варіанті вперше побачила світ у 1745 р. в Замості. Чимало її рядків присвячувалося подвигам хоробрих та мужніх українських козаків. Автор згадував і про "сміливого полковника" Гришка, який разом з гетьманом Могилою, полковниками Палієм і Апостолом, відзначився у буковинсько-волицькій виправі і був справжнім "рицарем і молодцем":

Запам'ятати і вас годиться просто
Яким свобода в Україні мила
Не затримувалися як скоро покликали
Вас на виправу Рицарську. Могила
Має Палія, Гришка, Апостола
Своїх полковників з ними досить сила
За відважними до бою Вождями
Чинять вже як Рицарі й Молодці⁸

Після повернення на Правобережну Україну полковник Гришко отримує наказ від А.Могили (січень 1686 р.) укласти реєстр свого підрозділу з метою отримання грошей, які їм мав передати королівський "комісар над козаками", хелмський каштелян Ст.Дружкевич. Окрім того, як засвідчує гетьманський лист, він мав очікувати наказу від коронного гетьмана Ст.Яблонівського та миритися з тим, що "польські хоругви мають мешкати в козацьких квартирах"⁹.

20 квітня коронний гетьман направляє спеціальний наказ ("ординанс") до Гришка, щоб той вирушив під Вінницю на сполучення з хоругвами ротмістра К.Завіши¹⁰. Однак наказний полковник затримується з його виконанням, а тому 18 травня 1686 р. отримує повторну вказівку рухатися до Язловця на сполучення з полками С.Палія, М.Булиги, С.Корсунця, Макухи та Булук-Баші і перебувати під загальним керівництвом гетьмана Могили¹¹. Зважаючи на плани польського військового командування, 24 травня всі козацькі підрозділи мали зібратися біля язловецької фортеці для подальшого походу до Молдавського князівства. Однак правобереж-

ний гетьман із старшиною знову спізнився із виконанням цього завдання. Однією з причин цього було те, що козацькі підрозділи намагалися у цей час оволодіти Баром і Меджибожем, де закріпилися турецькі залоги. Іншою причиною було те, що більшість полковників не бажало підкорятися наказам гетьмана А.Могили, а тому згодом вже сам король надсилає персональні "ординанси" до козацької старшини.

Наприкінці червня Гришко отримує від Яна III Собеського наказ прибути під Язловець. Після того, як козацькі полки все ж таки зібралися у визначеному місці, польський король окремим універсалом призначив "неслухняні" полки Гришка, П.Апостола-Щуровського, С.Палія та С.Корсунця до складу своєї армії, а підрозділи гетьмана Могили залишив для охорони польських комунікацій на Поділлі.

У другій половині 1686 р. підрозділ Гришка (близько 400 чол.) разом з іншими козацькими полками (всього близько 2 500 осіб) взяв активну участь у черговому поході армії Речі Посполитої до Молдавії, який очолював визнаний у Європі "переможець Відня" Ян III Собеський.¹² Частина українського козацтва входила до складу 36 000-го польського війська. "Його Королівська Милість, здійснюючи свої славні плани, хоче помститися за пролиту кров предків і народу свого, вирішив витіснити татар з Буджаку і дійти до Чорного моря... постановив завтра рушити на Бесарабію..."¹³ — засвідчував 5 серпня того ж року плани уряду Речі Посполитої посол Венеції у Польщі Альберті. Незважаючи на те, що Ян III Собеський, за висловом польського історика З.Вуйціка, вже не був тим "Собеським з-під Хотина і Відня"¹⁴, а його армія не здобула у цьому поході переконливих перемог над турками і татарами, тим не менш й тут козацькі полки Правобережної України відзначилися своїм воєнним мистецтвом під час локальних сутичок з ворогом. За підрахунками вчених, у Молдавському поході 1686 р. загинуло близько трьохсот козаків¹⁵.

Після смерті на початку 1689 р. гетьмана А.Могили польський король, який особисто опікувався козацтвом Правобережної України, виступив з пропозицією на варшавському сеймі: "... що з козаками робити, і якщо їм

дати Гетьмана”¹⁶. У результаті згоди польських законодавців і консультацій з представниками козацької старшини, король універсалом від 4 травня проголошує наказним гетьманом правобережного Війська Запорозького полковника Гришка.

“... Знаючи добре належну Вірності Твоєї до Речі Посполитої вірність і зичливість... виявлену його у справі рицарській охоту і до служби нашої зичливість, його наказним Війська нашого Запорозького настановляємо і проголошуємо”¹⁷ – засвідчує цей документ. Король також запевняв Гришка, що незабаром йому будуть надані всі атрибути гетьманської влади – козацькі клейноди, які після смерті А.Могили знаходилися у коронного гетьмана Ст.Яблоновського.

Призначення нового гетьмана Правобережної України було вигідним Польщі з огляду на її геополітичні плани, які вона висувала під час переговорів з Османською імперією протягом 1688 – 1692 рр. Від імені країн “Священної ліги” польські дипломати вимагали у турків виселити з Північного Причорномор’я в Азію татарські орди (Буджацьку, Білгородську, Очаківську та Ногайську), а всі українські землі між Дніпром і Дунаєм разом з Молдавією і Валахією віддати татарам¹⁸. Очевидно, гетьманування Гришка давало змогу Яну III Собеському заявляти про те, що якщо південно-східне Правобережжя належить Війську Запорозькому, а воно, в свою чергу, підкоряється королю, то згідно принципу “*uti possidetis*” (“як володієте, так і володійте”) територія “між Дніпром і Дунаєм” має належати Речі Посполитій.

Влітку 1689 р. козацьке військо на чолі з гетьманом Гришком, згідно укладеного під селом Кашперовцями реєстру (“компуту”), нараховувало п’ять полків. До першого полку, який перед тим очолював А.Могила, входила старшина у складі генерального писаря, генерального обозного, генерального осавула, генерального хорунжого, бунчужного, підосавула а також пушкарів (3 чол.), довбуша, трубача, прапорonosця і капелана, рядових козаків нараховувалося 93 особи. Полк самого Гришка складався з полкових писаря, хорунжого, осавула, підосавула, судді, сотенних отаманів (38 чол.), сотників, хорунжих, осавулів (по 5 чол.), козаків – 514. У полковника Іскри (Захарія -?) було 17 старшин та 280

чоловік “черні”. Полк Самуся нараховував 4 старшини і 150 козаків. До полку під керівництвом Макаренка входило 7 старшин і 161 козак. Крім того, до цього компуту було внесено ще 140 козаків, які за наказом Ст.Яблоновського здійснювали розвідку у татарських володіннях. Таким чином, за реєстром 1689 р. правобережне козацьке військо нараховувало 1449 чоловік¹⁹. Наприкінці тексту даного компуту також відзначалося, що до нього з різних причин не ввійшли козацькі відділи Барабаша, Булук-Баші, Михайла та Семена (близько 300-400 чол.). Слід відзначити, що в компуті також не було внесено полки С.Палія та А.Абазіна, які не бажали підкорятися Гришкові. Однак згодом, вони вже не відмовлялись бути занесеними в реєстр – 30 травня 1690 р. С.Палій писав до короля: “Просимо про потребу нашу, бо козакам п.Гришка, гетьмана наказного, 6 000 (злотих – Т.Ч.) дали, а там стільки людей, як і в моєму полку, а тільки 2 000 дали на людей моїх...”²⁰.

Тим не менш Гришкові козаки все одно були невдоволені тими принципами, згідно яких укладався цей компут, про що неодноразово скаржились польському комісару Ст.Дружкевичу. Той, у свою чергу, звертався до короля - “...Бонесана (представник Папи Римського – Т.Ч.) менше, ніж потрібно, уконтентував”²¹. За словами хелмського каштеляна, цей нунцій, який отримав гроші від Папи Римського, обіцяв кожному з козаків по “2 твердих таляра”, а видав лише по “10 злотих шелягами”. Крім того, як засвідчував Дружкевич, Ф.Бонесана “не захотів дати на барви Булук-Баші”²².

Гришко, керуючи правобережними полками, продовжував політику свого попередника, що полягала у військовій співпраці з польською владою задля укріплення козацького устрою Правобережної України. У липні 1689 р., він разом з підрозділами “козацького” комісара Ст.Дружкевича намагався відвоювати у турок стратегічно важливу фортецю Сороки, яка знаходилася на “молдавському” березі Дніпра. Цей намір закінчився невдачею, що однак не завадило одному з італійських “летючих листків” вмістити інформацію про битву польсько-українських військ з турками і татарами в Молдавії²³.

Повернувшись до Немирова, який традиційно став

резиденцією правобережного гетьмана, Гришко спішно починає укріплювати фортифікаційні споруди міста. Аджє, згідно повідомлень, його невдовзі мали атакувати татарські війська. Турбуючись за долю Немирова, Ян III Собеський 13 серпня відправляє до Ст.Дружкевича і Ст.Яблоновського листи, у яких наказує допомагати козакам Гришка в обороні міста: "... якщо на Немирів йдуть татари, то його швидше боронити потрібно"²⁴. Одночасно король переживав за боєздатність козацьких полків, яка, очевидно, бажала кращого, зважаючи на стан дисципліни серед козацької старшини. Окремі з полковників, зважаючи на звичаєве право, не бажали підкорятися нелегітимному (у зв'язку з тим, що Гришко не був обраний козацькою радою) гетьману. Тим не менш, Гришко впорався з обороною Немирова, розгромивши багаточисельну татарську орду під мурами міста, і, через деякий час, поблизу Іванкова. Як доказ перемоги він відсилає до королівської резиденції декілька полонених татар²⁵.

Лідером опозиційно налаштованої до наказного гетьмана старшини виступав фастівський полковник С.Палій. Слід відзначити, що конфлікт між гетьманською владою та амбіційним полковником розпочався ще за часів А.Могили. З початком вступу на цю посаду Гришка він, зважаючи на зростаючий військовий та політичний потенціал Палія, набув нового забарвлення. На нашу думку, саме Гришко виступив ініціатором арешту фастівського полковника у польській в'язниці в Підкаменному (жовтень 1689 р. – квітень 1690 р.). Аджє С.Палій неодноразово заявляв, що не підтримує новопризначеного гетьмана. Крім того, він перед тим намагався оволодіти Немировим і, взагалі, розташовував своїх козаків "там, де мали стояти Гришкови"²⁶.

За гетьманування Гришка продовжувався "споконвічний" козацько-шляхетський конфлікт, який був відлунням українсько-польського протистояння у попередні десятиліття. 29 вересня король Ян III Собеський видає універсал до наказного гетьмана, полковників та всієї "черні" Війська Запорозького, щоб вони не "свавільничали" на землях хмельницького старости і надворного коронного підскарбія Потоцького²⁷. Неодноразово особисто до Гришка звертався коронний гетьман Ст.Яб-

лоновський з вимогою не "чіпати добр панів Єльців", які знаходилися на Київщині²⁸.

У свою чергу, правобережні козаки скаржилися польській адміністрації на немирівського коменданта, який втручався у їхні справи. Король відразу реагує на цю скаргу і в листі від 1 жовтня наказує комендантові Немирова не втручатися до "судів" Війська Запорозького, а також нагадує, що козаки "нікому не можуть підкорятися крім короля...", щоб гетьман з старшиною всі "справи між Військом Запорозьким судив"²⁹.

Наприкінці року Гришко на чолі посольства правобережного гетьманату разом з козацькими делегатами від Запоріжжя вирушив до королівської резиденції³⁰. Однією з головних вимог української старшини було прохання надати їм додаткову територію для розташування своїх полків на лівому побережжі Бугу. Сам король схилився до позитивного вирішення цієї проблеми. За його поданням була скликана спеціальна комісія сенату. Вона обговорила дане питання і запропонувала козакам лише невелику прикордонну територію поблизу Ягорлика. Звичайно, що українське посольство не погодилося на цю пропозицію. На наступних засіданнях якогось компромісного рішення вироблено не було³¹. У той же час Гришко хотів просити короля, "щоб наказати злу людину Тишка Толочка", який пограбував помістя колишнього гетьмана Могили і забрав гроші у його вдови³².

Скориставшись відсутністю Гришка, полковник Кулик разом зі своїми козаками, а також мешканцями Кальника і Дашова, перейшов на Лівобережну Україну, чим викликав велике обурення польських владних структур і наказного гетьмана. "... Кулик полковник, й інші під знаками нашої Королівської Величності були, гроші, барви побрали і ще підданих наших з Кальника, з Дашова і з інших міст спровадивши, з тим усім втекли вони на сторону Вашої Царської Величності й прийняті були"³³ – писав 19 лютого 1690 Ян III Собеський до московського царя Петра I.

У жовтні 1690 р. відділи Гришка прислали королеві "язика татарського під Очаковим взятого"³⁴. Сеймові рахунки коронного скарбу свідчили про те, що протягом осені-зими цього ж року Гришко ще кілька разів

прислав “язиків” до Варшави, а також особисто приїжджав до короля у різних справах функціонування козацької організації Правобережної України. Ян III Собеський неодноразово відзначав вмиле керівництво наказного гетьмана: “...відвагу рицарську в землі Білгородській показали, даємо добро на подальші акції”³⁵.

На козацькій раді, що відбулася на Правобережній Україні в 1690 р., було прийняте рішення переглянути особовий склад компуту Війська Запорозького для того, щоб виключити з нього “несправжніх” козаків – селян, які оголосили себе козаками протягом попередніх років³⁶. Наказний гетьман Гришко також звернувся до Яна III Собеського з проханням виплатити більшу суму грошей для своїх “молодців” (листи правобережного гетьмана до короля від 19.X. з Тульчина, та 14. XI з Немирова)³⁷. Перебуваючи у тому ж році з посольством у резиденції польського короля, Гришко особисто отримав від нього 260 злотих³⁸. Незважаючи на це, як засвідчив документ, “козаки Гришкові... з великою експресією скарги свої донесли”³⁹ королеві і обурювалися тим, що після повернення з походів на татарські улуси не можуть “навіть коней випасти” з-за перешкод місцевої шляхти. Реагуючи на ці скарги, Ян III Собеський відписував белзькому воеводі – “... їх (правобережних козаків - Т.Ч.) треба більше ласкати, бо знову війна з турками гору бере”⁴⁰. Зважаючи на постійні звернення від наказного гетьмана, король знову схиляється до думки, щоб взимку 1690/1691 рр. козаки Гришка розмістилися в королівських “добрах” понад Бугом. Про що він писав у листі від 8 грудня 1690 р. до коронного гетьмана Ст.Яблоновського⁴¹. Того ж дня Ян III Собеський листовно звертається до Гришка, відповідаючи на його звернення.

У зв'язку з тим, що листів польського короля до наказного гетьмана Правобережної України було всього декілька, вважаємо за необхідне передати його зміст повністю. “Тієї рицарської охоти і прислуги війська нашого, яка в землі Білгородській з відвагою показали, дуже вдячні за те. Даємо панське наше благословіння на подальші такі ж акції на добру славу цілого народу нашого. Де зараз Вірності ваші ґрунтовно і спокійно фундувати і осаджати мали, доручили вельможному

воеводі руському гетьманові великому коронному, щоб призначили від себе на певний час людей знаючих на цьому, а також нам і Речі Посполитій зичливих, від Вірності Твоїєї призначених, важливу справу і постанову учинив; там же зараз і про потреби на військо наше пильно і старанно засвідчив. У чім не сумніваємось, що вже Вірність Твоя повідомлена і застережена. Там тоді через ознайомлення вельможного воеводи руського з висланням послів своїх як належить і якнайшвидше повідомити. А ми якщо ласки панської будете потребувати, швидко допоможемо. А зараз військо наше мило вітаємо, доброго Вірності Твоїй також” – заспокоював король Гришка⁴².

1691 рік відзначився участю козаків Правобережної України у черговому поході армії Речі Посполитої до Молдавського князівства. На військовій раді 15 серпня польські воєнноначальники на чолі з королем та його сином Якубом узгодили план-максимум – зайняти всю Молдавію та Волощину та план-мінімум – оволодіти потужними турецькими фортецями Сороки і Сучава. Польська історіографія негативно оцінювала цей похід Яна III Собеського, стверджуючи, що від часу поразок під Жовтими Водами і Корсуном армія Речі Посполитої не зазнавала таких важких поразок⁴³. Єдиною успішною операцією у рамках походу стало завоювання козацькими полками Гришка фортеці Сороки.

Оцінюючи дії наказного гетьмана як воєнноначальника, відзначимо, що він мав наступати на турецькі володіння у Молдавії зі сходу, від Немирова. Після завоювання сороцької фортеці Гришко разом з хоругвами С.Дружкевича (всього близько 6 тис. чол.) повинен був просуватися далі вздовж Дністра до буджацьких степів. Ці дії мали відвернути увагу від наступу головних польських сил на чолі з Яном III Собеським, які рухались вглиб Молдавського князівства з заходу.

22 вересня 1691 р. у польській табір біля міста Хирлеу прибув посланець від С.Дружкевича, який сповістив, що Сороки захоплені й укріплені польсько-козацьким гарнізоном й артилерією⁴⁴. Інші козацькі полки, керуючись попереднім планом, пішли на Буджак. Відвоювання у турків міцно укріпленої фортеці Сороки було чи не єдиним успіхом цього походу.

Головні польські сили, отримавши ряд поразок, спромоглися лише на зворотньому шляху до Польщі опанувати фортецю Нямц (14 жовтня). Військова операція 1691 р., так само як і попередні виправи до Молдавії (незважаючи на окремі успіхи), закінчилася поразкою королівських планів завоювання цього важливого у геополітичному розумінні регіону.

Гарнізон, який був залишений у Сороці, складався з двох регіментів польської піхоти й 500 козаків під загальним керівництвом коменданта С.Раппе. Після відходу основних сил він успішно відбивав майже щоденні ворожі напади⁴⁵. Разом з двома регіментами польської піхоти п'ять сотень козаків протягом тривалого часу обороняли фортецю. Це забезпечило можливість польському урядові збудувати на "турецькому" березі Дністра важливу фортецю під назвою Окопи Святої Трійці, яка поряд з іншими відвойованими фортецями унеможливила ефективний доступ турків до Кам'янця⁴⁶.

21 січня та 28 лютого 1692 р. Ст.Яблоновський наказав Гришку, який з основними козацькими силами повернувся до України, щоб той повертався до Сорок і виконував накази місцевого коменданта. Однак правобережний гетьман зволікав з виконанням обтяжливого для свого війська завдання. Згодом Яблоновський вислав лист до Гришка, щоб той "йшов під команду коронного кухмістра (Ф.Галецького - Т.Ч.)" разом з усією козацькою кіннотою і полковниками, які слухаються⁴⁷. 2 березня наказний гетьман Гришко, перебуваючи у Брацлаві, видав свої універсали до козацької страшини, щоб ті підкорялися наказам коронного гетьмана⁴⁸. Але й вони не були виконані. Польська влада була дуже занепокоєна ігноруванням її волі. 21 травня С.Яблоновський вже вкотре звернувся до Гришка з наказом йти на допомогу сороцькому гарнізону⁴⁹. Аналогічні універсали були направлені полковникам Я.Гладкому, А.Абазину, Самусю, З.Іскрі.

Під тиском Ст.Дружкевича підрозділи Гришка влітку вирушили до Сорок, але ця операція внаслідок спротиву "опозиційного" полковника С.Палія була провалена. Останній загітував гришкових козаків перейти під своє командування. Як свідчив Дружкевич — "козаків по приходу в Сороки жодного не залишилось"⁵⁰. Саме у

цьому листі до Яна III Собеського від 30 серпня 1692 р. королівський комісар назвав гетьмана Гришка "небіжчиком". Отже, можна стверджувати, що правобережний гетьман вмер (можливо, загинув під час сутички з козаками С.Палія) у липні-серпні 1692 р.

Таким чином, отримавши в середині 80-х рр. XVII ст. королівський дозвіл на освоєння спустошених внаслідок довголітніх війн земель Правобережної України, Гришко стає одним з провідних полковників правобережного Війська Запорозького на чолі з гетьманом А.Могилою. Згодом, після смерті останнього, він займає гетьманську посаду та продовжує політику попередника щодо військово-політичної співпраці з королівським урядом Яна III Собеського у напрямку захисту кордонів Правобережної Гетьманщини та Речі Посполитої від турецько-татарської агресії й витіснення османських сил з території України й Молдавії. Саме завдяки військовій діяльності гетьмана Гришка турки так і не змогли утвердитися на Київщині та Східному Поділлі, у них були відвойовані важливі стратегічні фортеці на території Молдавського князівства. Протягом 1689 — 1692 рр. козацьке військо на чолі з Гришком виступало важливим чинником в геополітичних планах європейської "Священної ліги", направлених на боротьбу з турецькою загрозою в Центральній та Східній Європі.

ПОСИЛАННЯ

1. Докладніше див.: Чухліб Т. Правобережне Військо Запорозьке у геополітичних планах Османської імперії (1676–1685 рр.) // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості. — К.—Запоріжжя, 1997. — С. 173–177.
2. Антонович В.Б. Содержание актов о козаках на правой стороне Днепра (1679–1714) // Архив Юго-Западной России. — Ч.3. — Т.2. — К., 1868; Волк-Карачевский В. Борьба Польши с казачеством во второй половине XVII и начале XVIII вв. — К., 1899; Крупницький Б. З історії Правобережжя 1683–1688 рр. // Праці історико-філологічного товариства в Празі. — Вип.4. — Прага, 1942. — С.3–6; Андрусак М. До історії правобічних козаків // Записки наукового товариства ім. Шевченка — Т.100. — Львів, 1930 — С.232–274; Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. — К., 1963; Чухліб Т. Правобережна Україна у сфері геополітичних інтересів країн Східної та Південно-Східної Європи (60-ті рр. XVII — поч. XVIII ст.) — Дисерт. ... канд. істор. наук.

- K., 1995; Чухліб Т.В. Козацький устрій Правобережної України (остання чверть XVII ст.). – К., 1996.
3. Chowaniec Cz. Sobieskiego do Moldawii w 1686 r. – Warszawa, 1932; Korzon T. Dzieje wojen i wojskowosci w Polsce. – T.3. – Krakow, 1923; Perdenia J. Stanowisko Rzeczypospolitej szlacheckiej wobec sprawy Ukrainy na przelomie XVII – XVIII w. – Wroclaw, 1963; Wimmer J. Materiały do zaganiaenia, organizacji i liczebności armii koronnej w ll. 1690–1696 // Studia i materiały do historii wojskowosci. – T.IX, cz.1. – Warszawa, 1963; Wagner M. Stanislaw Jablonowski (1634–1702). Politik i dowodca. – Siedlce, 1997.
4. Dyaryusz prawdziwej relacyi praeclare gestorum Woyska JKM ci i Rptey na kampanii w R. 1685 po wielu mieyseach, a osobliwie w Woloszech // Biblioteka starozytna pisarzy polskich – Warszawa, 1844. – T. V. – S. 241–261.
5. Wagner M. Stanislaw Jablonowski (1634–1702). Polityk i dowodca. – S. 214.
6. Ibid. – S. 216.
7. Dyaryusz prawdziwej relacyi ... – S. 242.
8. Pamietnie wprowadzenie woyska z ciesni Bukowinskiej jasne wielmoznego Jmci St. Jablonowskiego. – Zamosc, 1745. – S.33.
9. Biblioteka im. Ossolinskich we Wroclawiu (далі – Ossol.) – №250/II, s.11–12
10. Ibid. – S.84
11. Ibid. – S. 119.
12. Zgorniak M. Wojskowosc Polska w dobie wojen tureckich drugiej polowy XVII w. – Wroclaw, 1985. – C.39.
13. Chowaniec Cz. Materiały do wyprawy Sobieskiego do Molclawii 1686 r. – Warszawa, 1931. – S. 305.
14. Wycik Z. Jan Sobieski. 1629–1696. – Warszawa, 1983. – S. 383.
15. Wimmer J. Materiały do zaganiaenia organizacji i liczebności armii koronnej w ll. 1690–1696 // Studia i materiały do historii wojskowosci. – T. IX., cz. 1. – Warszawa, 1963. – S. 218.
16. Archiwum Glowne Akt Dawnych w Warszawie (далі – AGAD.). – Archiwum Publiczne Potockich (далі – APP.), №47, t. 2, s. 729.
17. Осолін. – № 876, s. 35; Андрусак М. Вказ. праця. Додаток. – С. 260.
18. Махатка О. Взаимоотношения России, Австрии и Польши в связи с антитурецкой войной в 1683–1699 гг. Ленинград, 1958. – С.151
19. AGAD. – APP, №47, t. 2, s. 162–166; Perdenia J. Op.cit. – S. 77.
20. AGAD. – Archiw Radziwillow (далі – AR), otd. II, ks. 25, s. 231.
21. Ibid. – APP, № 47, t. 2, s. 164.
22. Ibid. – s. 165.
23. Noova, vera e distinta relatione della vittoria ziportata clall'armi imperialli contro i Turchi e del principe Cosacco contro i Tartari. – Modena, Eredi Soliani. – 2.X.1689 // Biblioteka Narodowa. – Mf. 44153; Zawadzki K. Gazeta ulotne polski i polski dotyczaci XVI –

- XVIII wieku. – T.2. – Wroclaw, 1984. – S. 76; Rzeczpospolita w dobie Jana III. – Warszawa, 1983. – S. 279.
24. Ossol. – №. 876, s. 35–60; Андрусак М. Вказ.праця. Додаток. – С. 261–262.
25. Perdenia J. Op.sit. – S. 75.
26. AGAD. – APP, №47, t. 2, s. 156.
27. Biblioteka Kn. Crartoryskich w Krakowie (далі – Czart.) – № 2679, s. 135.
28. Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов – Т. 2. – Ч. 3. – К., 1868. – С.235 – 236.
29. Czart. – №2679, s. 135.
30. AGAD. – AR, dz. II, ks. 25, s. 212–213.
31. Perdenia J. Op.sit. – S. 82.
32. AGAD. – AR, dz. II, ks. 25, s. 212–213.
33. Андрусак М. Вказ. праця. Додаток – С. 266.
34. Ossol. – № 876, s. 182; Андрусак М. Вказ. праця. Додаток. – С. 274.
35. Czart. – №2699/IV, s. 16.
36. Perdenia J. Op.sit. – S. 51.
37. Korzon T. Dzieje wojen... – T. III. – S. 16
38. Ibid.
39. Ossol. – № 876, s. 171–172.
40. Ibid.
41. Ibid. – s. 183.
42. Ibid.
43. Wycik Z. Jan Sobieski. – S. 471.
44. AGAD. – AR, dz III, ks.17, s. 181; Wojcik Z. Jan Sobieski. – S. 470; Власова А. Молданско-польские политические связи в последней четверти XVII – начале XVIII в. – Кишинев, 1980. – С. 97.
- До гарнізону м.Нямц входив козацький підрозділ – у березні 1692 р. козаки А.Головко і А.Іванов привезли до Варшави відомості від місцевого коменданта (РДАДА. – Ф.79, спр.243, арк.190; Власова А. Указ. соч. – С.115)
45. Czart. – №183, s.541; Wimmer J. Op.sit. – S.228
46. Wojtasik J. Od Wiednia do Karlowic // Studia i materiały do historii wojskowosci. – Т. XXX. – Warszawa, 1988. – S. 100–101.
47. Czart. – № 2699/IV, s. 5, 16.
48. Центральный государственный архив древних актов России. – Ф. 210, оп. 13., арк. 552.
49. Czart. – № 2699/IV, s.45.
50. Biblioteka Jagiellonska w Krakowie. – № 1151, s.56–57; Starozytnosci historyczne polskie // Wyd. A.Grabowski. – Krakow, 1840. – s.531.

